

Т.Д. ТОВСТЕНКО,
М.Ю. ТЯМІН

Територіальний і розпланувальний розвиток м. Кривий Ріг

У статті приведена вперше розроблена авторами схема територіального та розпланувального розвитку м. Кривий Ріг. В її основу покладені дати виникнення колишніх зимівників, хуторів, слобод, які пізніше переросли в поселення та містечка і поступово були приєднані до Кривого Рогу, а також приведені короткі відомості про них.

Кривий Ріг – великий індустріальний центр гірничодобувної, залізорудної та металургійної промисловості України, унікальне місто. Воно складається з низки поселень, основою виникнення яких були відомі з XVII ст. зимівники і хутори запорозьких козаків та слободи, які виростили у XVII ст. на багатих землях, жалуваних царським урядом поміщикам і військовим чинам. Вони спочатку мали сільськогосподарське призначення, а у XI – на початку XX ст. після відкриття покладів залізних руд і спорудження заводів перетворилися на селища, що склалися з поселень біля рудників, переважно двох типів: для найманіх робітників і для кваліфікованого інженерно-технічного персоналу, а також із мастків гірничих інженерів. Два з таких селищ – Терни та Інгулець – згодом отримали статус містечок. Поступово ці населені пункти були приєднані до м. Кривий Ріг. Цьому сприяло будівництво транспортної магістралі, яка вдало поєднала сучасну центральну частину міста і селища, що виростили біля рудників.

Авторами даного дослідження на основі архівних й історіографічних джерел уперше опрацьована схема територіального та розпланувального розвитку міста, в основу якої покладені дати виникнення колишніх зимівників, хуторів, слобід, котрі пізніше переросли в селища чи містечка, і зараз входять до території м. Кривий Ріг; також приведені короткі відомості про них.

З XVII ст. відомі наступні зимівники:

– на злитті р. Саксагані та р. Ингульця – центральне ядро сучасного міста, де, за переказами, був зимівник кульгавого (кривого) козака Івана Рога (середина XVII ст.). Навколо цього зимівника і починає розвиватись сучасний Кривий Ріг як місто. В XIX – на початку XX ст. тут розміщуються 5 великих кредитно-фінансових товариств, навчальні заклади, готелі, мережа магазинів, 2–3 поверхові кам'яні житлові будинки. До цієї території пізніше поступово приєднуються інші селища [1, 4];

– у с. **Зеленому** – зимівник орієнтовно був розташований біля старого козацького кладовища (початок – середина XVII ст.) [1, 2];

– у с. **Веселі Терни** – за дослідженнями краєзнавців зимівник знаходився у південно-східній частині Тернівського району на території колишнього маєтку І.М. Харіна, залишки якого [маєтку] збереглися до нашого часу. За легендою в цих місцях зимівник існував ще за гетьманування Богдана Хмельницького. Тут проходило його військо після битви під Жовтими Водами та відпочивало у балці, порослій тернами, де стояла корчма. Козаки назвали цю місцевість Веселими Тернами. В 1760 р. землі належали Григорію Шраму. Після ліквідації Запорізької Січі Катерина II конфіскувала його угіддя та передала їх у власність штаб-лікаря І.Д. Зоммеру. Після смерті останнього землі перейшли до поміщика М. Шляхтича. В 1867–1879 роках 800 десятин були продані з торгів полковнику І.М. Харіну, решту 4 тис. десятин – німецьким колоністам. У 1969 р. вони стали центром Тернівського району Кривого Рогу [4, 3];

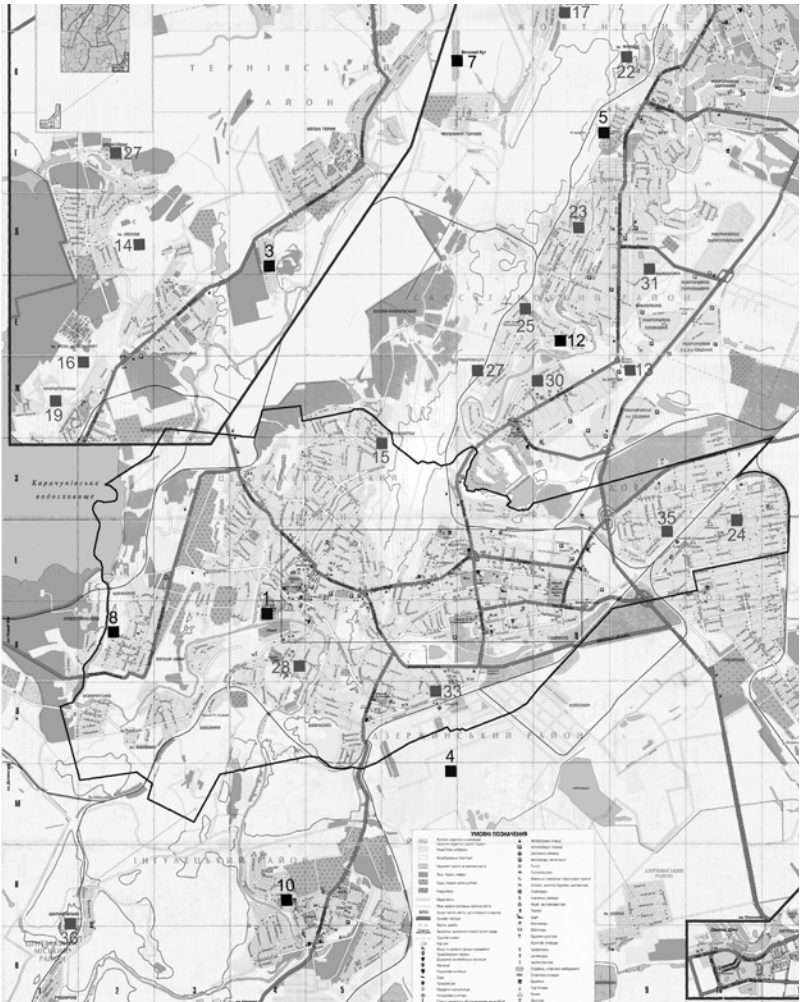
– у с. **Вечірній Кут** – вважається, що тут знаходився один із найстаріших зимівників (початок–середина XVII ст.);

– на території заводу “Криворіжсталь” (за припущенням В.В. Титова). З XVIII століття відомі:

– **Терни (Терноватий кут)** – віддалена частина Тернівського району. Виникла як село на межі XVIII–XIX ст. на лівому березі р. Саксагань, де річка стрімко повертає з південного сходу на північ, утворюючи долину–“кут”, де були зарості терну. Розташоване на місці Новопавлівської економії І.М. Харіна. З 1930-х років отримало статус містечка, з 1971 р. – в складі Тернівського району Кривого Рогу [4];

– **Веселий кут** – за припущеннями краєзнавців поселення існувало з XVIII ст.;

– **Карачуни (зимівник Андрія Ляха)** – південний захід околиці Центрально-міського району Кривого Рогу. За дослідженнями краєзнавців тут був розташований зимівник Андрія Ляха. Курган “Ляхова могила” знаходиться на першому вододілі правого берега Карачунівського водосховища (досліджувався археологом О.О. Мельником у 1983 р.). Складається з 9 насипів і земляної споруди-святилища. (За слов'янською міфологією Карачун – злий дух, ворог бога Перуна; за давньоруським епосом Карачун – злий дух, що скорочує життя людей; за легендами Криворіжжя слово походить від тюркського – “чорна смерть”; учені вважають, що імовірно тут сталася якась природна аномалія). Більш ймовірною версією походження назви поселення є інформація, згідно якої землі поблизу Карачунів у XVIII ст. були подаро-

Експлікація [———— межа міста 1929 р.]

XVII ст. 1. Злиття р. Саксагані та р. Інгульця; 2. козацьке кладовище в с. Зеленому; 3. Веселі Терни; 4. територія заводу "Криворіжсталь"; 5. Вечірній Кут;

XVIII ст. 6. Терни; 7. Веселий Кут; 8. зимівник Ляха. Карачуни; 9. Рахманівка; 10. Григорівка; 11. Інгулець; 12. Покровське;

XIX ст. 13. Диконька (ім. Кірова); 14. Садиба Колачевського; 15. Карнаватка; 16. ім. Р. Люксембург; 17. Дубова балка; 18. Рибасово; 19. Краматорівка; 20. Божедарівка; 21. Суха балка; 22. ім. Фрунзе; 23. садиба Поля; 24. Довгінцево; 25. Шмакове; 26. ім. Комінтерну; 27. Олексіївка; 28. Гданцівка; 29. Олександрівка; 30. ім. Артема; 31. Бажанове; 32. Новоіванівка; 33. ст. Червона; 34. ст. Роковата; 35. ст. Кривий Ріг-головний; 36. Шаманівське

вані капітану молдавського полку Карачуну, від прізвища якого і походить назва. Село почало розвиватися у другій половині XIX ст. на лівому березі р. Інгулець [4];

– **Рахманівка** – Центрально-міський район Кривого Рогу, за 12 км від станції Кривий Ріг–Західний. Відома з 1775 р. як поселення колоністів після ліквідації Запорізької Січі. На землях, отриманих від імператора Олександра I, генерал Рахманов заснував село Олександрів Дар. Для поселення привезли селян з Чернігівської та Могилівської губерній (литовців). У 1960–1970-х років селище міського типу Рахманівка було підпорядковане Криворізькій міській раді [4];

– **Григоровка (Новий Кривий Ріг, селище НК ГЗК)** – виникло у 1783 р. на території Нового Кривого Рогу на півдні Криворіжжя вздовж р. Інгулець. Заселялося вихідцями з Київської губернії. В 1793 р. тут вже існувала дерев'яна Свято-Вознесенська церква. Селище було знесене наприкінці 1950-х років у зв'язку з будівництвом Ново-Криворізького гірничо-збагачувального комбінату (НК ГЗК). Свято-Вознесенський храм, що був перебудований у 1876 р., нині відреставрований, у 2000–2002 роках до нього добудували дзвіницею, діє до цього часу [4].

– **Інгулець** – відоме з 1761–1775 років як поселення колоністів після ліквідації Запорізької Січі. За даними Д.І. Яворницького отримало розвиток після виникнення поштової станції. З 1891 р. тут проводилася розробка руди акціонерним товариством “Дубова Балка”, знаходились мастки Махоріна й Ушакова. У 1894 р. збудована залізнична ст. Інгулець. В 1960-х роках було підпорядковане Криворізькій міській раді [1, 4].

– **Покровське (територія РУ ім. Кірова)** – утворене наприкінці XVIII ст. на місці козацького зимівника на правому березі р. Саксагань у гирлі балки Сулова. Багате на поклади аспіду (покривельного сланцю), які були відомі ще за доби Київської Русі. Промисловий видобуток започаткував О.М. Поль. Активний видобуток розпочався за наказом князя Г.І. Потьомкіна. (Аспід використовувався для покрівлі будинків у Миколаєві, Херсоні й інших містах). У 1950-х роках селище увійшло до складу Кривого Рогу (тепер – територія рудоуправління ім. Кірова) [4].

З XIX ст. відомі:

– **Диконька або Катеринівка** – розташоване на правому березі р. Саксагань, засноване на початку XIX ст. Наприкінці цього сторіччя поміщиця О.М. Диконська привезла сюди селян із Пензенської губернії, яких виміняла на собак. Збудувала економію з господарчими будівлями, парк, сад. Селяни вирощували зернові культури. Пізніше поміщиця стала однією із засновників Криворізьких рудників. Під час громадянської війни селище увійшло до складу Кривого Рогу і тепер є частиною житлового масиву ім. Артема [4];

– **садиба Колачевського (житловий масив ім. Леніна)** – С.М. Колачевський на землях поміщиці Зайцевої, які в 1891 р. взяв у неї в оренду, збудував робітниче селище. В 1893 р. відкрив рудник, увів в дію залізницю, заклав парк. За ініціативою його дружини Є.С. Колачевської в селищі було відкрито церкву, школу, лікарню, ідальню, театр [4].

– **Карнаватка** – західна частина Центрально-міського району Кривого Рогу. Селище виникло у 1860–ті роки. На початку ХХ ст. у ньому мешкало 350 залізничників. Карнаватський рудник заснований у 1881 р. на другому Саксаганському рудопласті Брянським гірничопромисловим товариством [4].

– **житловий масив ім. Р. Люксембург** – на півночі межує з рудоуправлінням ім. Леніна, на півдні з рудоуправлінням “Суха Балка”. З 1889 р. відомий як робітниче селище біля рудника;

– **Дубова Балка (Велика)** – розташована на правому березі р. Саксагань. У 1886 р. тут виросло робітниче селище біля рудника;

– **Рибасове** – центрально-східна частина Жовтневого району Кривого Рогу. Виникло у середині ХІХ ст. на землях поручика Дмитра Рибаса. З розвитком промисловості перетворилося на робітниче селище;

– **Краматорівка** – розташована в Тернівському районі Кривого рогу. Робітниче селище виникло у 1880–х роках. У 1890–х роках поруч було відкрито рудник [4];

– **Божедарівка** – заснована у 1860 р. у південній частині сучасного Тернівського району Кривого рогу, на правому березі р. Саксагань. На карті 1800 р. місцевість називалася Благодатна. З 1870–х років має сучасну назву. Рудник відкритий у 1899 р. на землях поміщика І.М. Харіна Російсько-Бельгійським товариством; припинив діяльність з початком громадянської війни. У межі Кривого Рогу Божедарівка ввійшла у 1940–х роках;

– **Коломійцево** – розташоване на сході від центру Жовтневого району Кривого Рогу. Засноване у середині ХІХ ст. братами Коломоїцевими [4];

– **Суха Балка** – житловий масив закладений у 1880–х роках. З початком промислового видобутку й переробки багатих залізних руд у 1896 р. на орендованій землі селянина Цибулька створено рудоуправління “Суха Балка”;

– **ім. Фрунзе** – в 1885 р. почав працювати рудник, біля якого було засноване селище [3, 4];

– **Дубова Балка (мала), садиба О.М. Поля** – садиба збудована в 1860–1875 роках. Тут мешкав краєзнавець, організатор промислового видобутку залізних руд О.М. Польш [3, 4].

– **Довгинцеве** – селище і залізнична станція. На початку ХІХ ст. імператор Олександр І жалував землі генералу Довгинцеву, який збудував с. Катеринівку (Довгинцеве). Основа населення – вихідці з етнічної Росії. З 1880–х років тут діяла церква Св. Олександра Невського (зруйнована наприкінці 1950–х років). З 1979 р. – центр Довгинцівського району Кривого Рогу;

– **Шмакове** – майданчик Шмакових правий берег р. Саксагань, збудований у 1860–х роках. Мав два будинки, сад, вольтер для мисливських собак, тік для обмолоту зерна. В 1873 р. Л.О. Шмаков здав дві ділянки в оренду О.М. Полю, який проводив там геологічні розвідки. У 1886 р. тут була відкрита залізнична станція. Того ж року на землях поміщика Л.О. Шмакова Південно-Російським Дніпровським товариством заснований рудник, де вперше в Кривбасі був застосований шахтний метод видобутку руди; в 1922 р. був відроджений як рудник ім. К. Лібкнехта;

– **Комінтерн** – засноване в 1886 р., підзона ст. Вечірній Кут;

– **Олексіївка** – розташована на території сучасного Тернівського району Кривого Рогу. В 1880–х роках землі придбав поміщик Т. Олексієнко, який спорудив економію з господарчими будівлями. Поселення занепало в 1905–1907 роках, нині зберігся лише ставок;

– **Гданцівка (Данцівка)** – виникла у середині XIX ст. як село на правому березі р. Інгулець. Землі належали поміщику Гданцеву, який збудував тут маєток. Уже в 1880–х роках існував план поселення. Отримало розвиток після зведення Гданцівського чавуноливарного заводу (1892). В 1930–х роках увійшло до складу Кривого Рогу. Зараз частина Центрально-міського району міста;

– **Олександрівка** – східна частина Жовтневого району Кривого Рогу, заснована в 1884 р. сім'ями гірників. Рудник біля поселення почав працювати з 1888 р.;

– **ім. Артема** – житловий масив, центральна частина Саксаганського району Кривого Рогу. Заснований у 1880–х роках як гірниче селище Галківського рудника [3, 4].

– **Бажанове** – південно-східна частина Жовтневого району Кривого рогу. Виникло в 1880–х роках як село на землях поміщиці Бажанової [3, 4];

– **Новоіванівка** – віддалена частина Тернівського району Кривого рогу. Заснована у 1850–х роках на землях поміщика І.М. Харіна. З початком промислових розробок утворилося гірниче селище;

– **Червона Балка** – село засноване у 1880–х роках на землях, орендованих у поміщиків І.М. Харіна і Титенка. В 1958 р. увійшло до складу с. Новоіванівка;

– **ст. Роковата** – станція на залізничній гілці “Кривий Ріг–П’ятихатки”. Відкрита у 1893 р.;

– **ст. Кривий Ріг–Головний** – поселення залізничників і залізнична колонія, виникли у XIX ст. на сучасній вул. Серафімовича [4].

Слід звернути увагу, що на схемі територіального і розпланувального розвитку міста позначені лише історичні частини міста, які відомі з XVII–XIX ст. У XX ст. розвиток міста продовжується. Так, у 1920–1930–х роках на основі гірничих селищ виникли такі житлові масиви сучасного Кривого Рогу, як **Соколовка** (1922), **Всебратьське** (1920), **ім. Валявка**, **ім. Фрунзе** (1930–ті роки), **КРЕС** (кінець 1920–х років). У 1920–1960–х роках у Довгинцівському районі міста виростає селище **Залізничне** (приватний сектор). У 1930 р. у центрі Держинського району Кривого рогу розпочалося будівництво житлового масиву **Соцмісто** (завершене в 1950–1980–х роках). Того ж року в Довгинцівському районі міста закладені житлові масиви **Суворово** (приватний сектор) і **Калініно** (приватний сектор), у Тернівському районі (частина мікрорайону ім. Леніна) – **Закарпатський** (приватний сектор), який заселяється вихідцями із Закарпаття. Наприкінці 1950–х – у 1960–х роках у Держинському районі Кривого Рогу отримав розвиток житловий масив **Шевченко** (приватний сектор). У 1950–х роках у Держинському районі міста поруч із Соцмістом виростає квартал **Коксохім**. У 1950–1970–х роках у північній частині Жовтневого району міста у зв’язку з будівництвом Центрального ГЗК зростає житловий масив **Сорок четвертий квартал**.

У 1960–1980-х роках у Саксаганському районі міста споруджується житловий масив **Ювілейний**. Наприкінці 1970-х – у 1990-х роках на північному сході Жовтневого району Кривого рогу розвивається житловий масив **Індустріальний**. У 1970-х – 1996 р. у північній частині Тернівського району Кривого рогу на землях радгоспу ім. Т.Г. Шевченка споруджується мікрорайон **Даманський**. У 1970–1980-х роках у Саксаганському районі міста виростає мікрорайон **Сонячний**. У 1979–1988 роках у Довгинцевському районі міста будується мікрорайон **Східний**, у 1980-х роках формуються мікрорайон **Зарічний**, у 1991 р. – мікрорайони **Східний 1** та **Східний 2**. Останні два нині продовжують забудовуватися [4].

Таким чином, упродовж останніх 350 років на території Кривого Рогу утворився єдиний індустріальний ландшафтно-містобудівний організм, який віддзеркалює своєрідність обличчя сучасного міста.

1. *Яворницький Д.І.* Історія запорозьких козаків. У 3-х тт. – К.: Наукова думка, 1990. – Т.1. – 592 с.
2. *Багалей Д.И.* Очерки из истории колонизации степной окраины Московского государства. – М.: Універ. тип., 1887. – С. 554–555.
3. *Орловський В.М.* Залізородна промисловість України в дореволюційний період. – К., 1974. – С. 51–51, 59, 118.
4. Енциклопедія Криворіжжя. – Кривий Ріг: ЯВВА, 2004. – Т. 1. – 699 с.; Т. 2. – 811 с.

Товстенко Т.Д., Тямін М.Ю. Территориальное и планировочное развитие г. Кривой Рог

В статье впервые описана разработанная авторами схема территориального и планировочного развития города Кривой Рог. В ее основу положены даты возникновения бывших зимовников, хуторов, слобод, которые позже переросли в селения и постепенно были присоединены к Кривому Рогу, а также приведены краткие сведения о них.

Tovstenko T.D., Tyamin M.Yu. Territorial and town planning development of Kryvyi Rih

This article describes the first authors working out scheme of territorial and town planning development of Kryvyi Rih. The dates arising late farmsteads, villages putted the basis of this scheme. Later they development on settlements and then added to town Kryvyi Rih. The short information of this settlements brings in this article too.

М.Ю. ТЯМІН

Етапи містобудівного розвитку

м. Кривий Ріг

Кривий Ріг – одне з унікальних історичних міст України, потужний індустріальний центр та залізничний вузол. Зараз районний центр Дніпропетровської області. Місто займає провідне становище в еконо-